

ТАҚРИЗИ МУҚАРРИЗИ РАСМӢ

ба диссертатсияи Қудратова Мавлуда Нуриддиновна дар мавзуи «Ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисоси 6D020100 – Фалсафа (6D020106 – Фалсафаи иҷтимоӣ) пешниҳод шудааст.

Мубоикати мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсияи Қудратова Мавлуда Нуриддиновна дар мавзуи «Ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисоси 6D020100 – Фалсафа (6D020106 – Фалсафаи иҷтимоӣ) пурра мувофиқат менамояд. Объекти таҳқиқот – равандҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаи муосири Тоҷикистон ва предмети он – хусусиятҳо, механизмҳо ва омилҳои ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-фалсафӣ маҳз ба доираи масъалаҳои фалсафаи иҷтимоӣ дохил мешаванд.

Диссертатсияи мазкур ба таҳқиқи яке аз масъалаҳои муҳими замони муосир – ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ ҳамчун омилҳои субот ва ҳамгироии ҷомеа бахшида шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, афзоиши муҳочират, густариши шабакаҳои иҷтимоӣ ва хатари ифротгароӣ таҳаммулпазирӣ ба яке аз шартҳои асосии ҳамзистии ошоштаи гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ табдил ёфтааст.

Мубрами мавзуи таҳқиқ. Муаллиф масъалаи таҳқиқро аз дидгоҳи иҷтимоӣ-фалсафӣ баррасӣ намуда, кӯшиш кардааст, ки моҳият, сохтор, омилҳо ва нақши фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон ошкор намояд. Ин равиш ба таҳқиқот хусусияти комплексӣ ва байнисоҳавӣ мебахшад, зеро масъала дар ҳамбастагӣ бо фалсафа, ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ ва фарҳангшиносӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Мавзуи интихобшуда бо назардошти таҷрибаи таърихӣ Тоҷикистон – давраи гузариш ба истиқлоли давлатӣ, бартараф намудани оқибатҳои ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ ва таъмини ваҳдати миллӣ – аҳамияти махсус касб менамояд. Диссертант бамаврид қайд менамояд, ки ҷомеаи муосири Тоҷикистон аз лиҳози таркиби иҷтимоӣ сермиллат ва аз ҷиҳати фарҳангӣ динӣ гуногунранг буда, ба мубоиксозии анъанаҳои миллӣ бо арзишҳои умумибашарӣ ниёз дорад (С. 4–5).

Бо дарназардошти омилҳои зикршуда диссертант чунин қайд менамояд, ки то имрӯз масъалаҳои таҳаммулпазирӣ дар фалсафаи тоҷик ба таври кофӣ ва ҳамаҷониба таҳқиқ нашудаанд ва аксари осори мавҷуда

танҳо ба ҷанбаҳои мушаххас – таърихӣ, ахлоқӣ, динӣ ва сиёсӣ – таваҷҷуҳ зоҳир мекунад (С. 6). Аз ин рӯ, зарурате пеш омадааст, ки фарҳанги таҳаммулпазирӣ ҳамчун низоми арзишҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ дар робита бо ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва рушди ниҳодҳои демократӣ мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор дода шавад.

Дар баробари ин, мавзӯи таҳқиқот бо «Самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025» ва нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ алоқаманд буда, ин низ аз саривақтӣ будани таҳқиқ шаҳодат медиҳад.

Дарачаи навгонии натиҷаҳо дар диссертатсия ва нуктаҳои илмие, ки барои ҳимоя пешниҳод мешаванд. Пеш аз ҳама, навгонии илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки он дар илми иҷтимоӣ-фалсафии тоҷик аввалин пажӯҳиши комплексие мебошад, ки ба ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон ҳамчун падидаи низоми иҷтимоӣ-фарҳангӣ бахшида шудааст. Илова бар ин, навоварии қори диссертатсионӣ дар он аст, ки бори аввал:

- моҳият ва мазмуни таҳаммулпазирӣ ҳамчун категорияи фалсафаи иҷтимоӣ ва механизми худнигоҳдорӣ ва рушди устувори ҷомеа асоснок карда шудааст;

- асосҳои назариявӣ ва методологии таҳлили фарҳанги таҳаммулпазирӣ бо таъба ба равиши фаъолиятӣ ва арзишӣ муайян гардидаанд;

- заминаҳои иҷтимоӣ-таърихӣ ва сиёсии ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар марҳалаи муосири давлатдорӣ милли мушаххас гардонида шудаанд;

- паёмадҳои ҷаҳонишавӣ, муҳоҷират ва гуногунрангии этникӣ-динӣ ба таҳаввули арзишҳои таҳаммулпазирӣ ошкор карда шудаанд;

- нақши сулҳу ваҳдати милли ҳамчун шартӣ бунёдии ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ ва саҳми мероси фарҳангии тоҷику форс дар ташаккули шуури таҳаммулпазирӣ нишон дода шудааст;

- фарҳанги таҳаммулпазирӣ ба сифати омили асосии субот, ҳамгироии иҷтимоӣ ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ баррасӣ гардида, нақши ниҳодҳои шаҳрвандӣ ва механизмҳои иҷтимоишавӣ дар таҳаввули он муайян карда шудааст.

Чор нуктаи ба ҳимоя пешниҳодшаванда (С. 13–14) аз муҳтавои асосии диссертатсия бармеоянд ва ҳар яке аз онҳо ҷанбаи алоҳидаи мавзӯ – моҳияти фарҳанги таҳаммулпазирӣ, омилҳои ташаккули он, пояи

маънавии он дар мероси тоҷику форс ва робитаи он бо ҷомеаи шаҳрвандӣ – инъикос менамояд.

Асоснокӣ ва эътимоднокии хулосаю тавсияҳои дар диссертатсия ифодаёфта. Асоснокӣ ва эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар баёни мантикии муҳокимаю хулосабарориҳо, пайдарҳамии фикру андешаҳо, мувофиқати усулҳои таҳқиқот ба ҳадафу вазифаҳои гузашташуда асос меёбад. Диссертант методҳои таҳлил ва синтез, индуксия ва дедуксия, усули таърихию мантиқӣ, муқоисавӣ, таҳлили концептуалӣ ва категориявиро истифода бурда, ба 185 номгӯи сарчашма ва адабиёт, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, осори мутафаккирони классик ва муҳаққиқони муосир таъя кардааст. Навгониҳо, хулоса ва тавсияҳои илмӣ диссертант асоснок ва бозътимод буда, муҳтавои қори илмиро инъикос ва мазмуну моҳияти диссертатсияро ифода менамоянд.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, се боб, шаш зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт ва рӯйхати интишорот таркиб ёфта, ҳаҷми умумии он 177 саҳифаро ташкил медиҳад ва ба талаботи таҳияи рисолаҳои илмӣ ҷавобгӯ мебошад.

Дар муқаддима ва тавсифи умумӣ, аҳаммияти мавзӯ асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиши он арзёбӣ гардида, объекту предмет, ҳадафу вазифаҳо, асосҳои назарию методологӣ, наwgониҳои илмӣ ва аҳаммияти назарию амалии он муайян карда шудаанд.

Боби аввали диссертатсия таҳти унвони «**Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳлили фарҳанги таҳаммулпазирӣ**» номгузорӣ шуда, дар он масъалаи мазкур аз ҷиҳати назариявӣ таҳлил ва мавриди баррасии амиқ қарор гирифтааст.

Зербоби якуми боби якум «**Таҳлил ва муқоисаи ҷанбаҳои иҷтимоии фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар концепсияҳои илмӣ**» (С. 17–44) ном дошта, дар он диссертант таърифҳои мафҳуми фарҳангро дар осори М.М. Бахтин, М. Бубер, Н.А. Бердяев ва муҳаққиқони тоҷик муқоиса намуда, ба хулоса меояд, ки фарҳанг маҷмуи сарватҳои моддию маънавии офаридаи инсонро ифода мекунад (С. 17). Сипас пайдоиши истилоҳи таҳаммулпазирӣ, ташаккули он дар анъанаи фалсафии Ғарб – аз давраи Реформатсия, Созишномаи Аугсбург (1555) ва Эдикти Нант (1598) то таълимоти Ҷ. Локк, Ф. Волтер, И. Кант ва Ҷ. Роулс – ва мавқеи ин ғоя дар фалсафаи Шарқ таҳлил шудаанд. Диссертант равишҳои натуралистӣ, психоаналитикӣ, коммуникативӣ ва этикӣ-аксиологии фаҳмиши таҳаммулпазирро аз ҳам ҷудо карда, ҳафт принципи асосии таҳаммулпазирро ҷамъбаст менамояд (С. 43).

Дар зербоби дуҷуми боби якум **«Омилҳо ва шаклҳои ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар ҷомеа»** (С. 44–66) мафҳуми «фарҳанги таҳаммулпазирӣ» ҳамчун категорияи мураккабе, ки аз ҳамбастагии ду унсур – фарҳанг ва таҳаммулпазирӣ ба вуҷуд омадааст, шарҳ дода шуда, шаклҳои байниэтниқӣ ва байниконфессионалии таҳаммулпазирӣ, зухуроти таҳаммулнопазирӣ ҳамчун муқобили он ва сарчашмаи ифротгароӣ (С. 46) ва омилҳои таърихӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва иҷтимоию иқтисодии ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ муайян шудаанд (С. 65). Боб бо панҷ хулосаи ҷамъбасти анҷом меёбад, ки заминаи назариявии бобҳои минбаъда ро ташкил медиҳанд.

Боби дуҷуми диссертатсия **«Заминаҳои иҷтимоӣ-таърихӣ ва сиёсии ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар шароити ҷомеаи муосири Тоҷикистон»** номгузорӣ шуда, аз ду зербоби бо ҳам алоқаманд иборат аст.

Дар зербоби якуми боби дуҷум **«Шароити иҷтимоӣ-таърихӣ ва сиёсии ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар Тоҷикистон»** (С. 67–87) диссертант таъсири ҷаҳонишавиро ба муносибатҳои байнифарҳангӣ таҳлил намуда, концепсияи «бархӯрди тамаддунҳо»-ро бо таҷрибаи таърихии ҳамзистии тамаддунҳо муқоиса мекунад (С. 67–68). Муаллиф решаҳои ғояи таҳаммулпазирӣ дар мероси фарҳангии форсӣ-тоҷикӣ – зардуштия, маниҳейизм, митраизм – ва рушди онро дар ирфони асримиёнагӣ, аз ҷумла дар «Ҳикмат-ул-ишроқ»-и Шаҳобуддини Сухравардӣ, пайгирӣ намуда, ба хулоса меояд, ки тасаввуф яке аз пояҳои асосии ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар тамаддуни тоҷику форс мебошад (С. 86–87).

Зербоби дуҷуми боби дуҷум **«Хусусиятҳои иҷтимоӣ-фарҳангии зухури таҳаммулпазирӣ дар амалияи ҷомеаи муосири Тоҷикистон»** (С. 87–108) ном дорад. Дар он таҷрибаи ҳамзистии пайравони динҳои гуногун дар Хуросону Мовароуннаҳр, таҷрибаи идоракунии фазои бисёрмиллатӣ дар давлати Ҳахоманишиён, саҳми машшоиёни шарқӣ дар ҳамгироии мероси антиқӣ бо арзишҳои исломӣ, таълимоти Низомулмулк оид ба адолат ва андешаҳои Ибн Арабӣ ва Ҷалолиддини Румӣ таҳлил шудаанд. Дар ҷамъбасти зербоб муаллиф заминаҳои таърихӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар давраи истиқлол ва омилҳои муосири таъсиррасон – ҷаҳонишавӣ, рақамикунонӣ, таъмини амният ва тақвияти ҳувиати миллиро мушаххас кардааст (С. 106–108).

Боби сеюми диссертатсия **«Нақш ва аҳамияти фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ»** ном дорад. Дар зербоби якуми боби сеюм **«Фарҳанги таҳаммулпазирӣ ҳамчун омили таҳкимбаҳши ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон»** (С. 109–132) таҳаммулпазирӣ ҳамчун унсури ҳамгирозии фазои иҷтимоӣ-фарҳангӣ баррасӣ

шуда, диссертант нишон медиҳад, ки тафсири таҳаммулпазирӣ дар анъанаи форсу тоҷик ба концепсияҳои ғарбӣ наздик буда, дар айни ҳол хусусиятҳои худро дорад (С. 110). Муаллиф робитаи давлат бо ҷомеаи шаҳрвандиро дар шароити истиқлол таҳлил намуда, дар мисоли рушди муассисаҳои фарҳангӣ, ВАО, маориф ва соҳибкорӣ нақши давлатро ҳамчун дастгири ҷомеаи шаҳрвандӣ асоснок мекунад (С. 129–131) ва ба хулоса меояд, ки иштироки ғаёли ҷомеаи шаҳрвандӣ дар татбиқи сиёсати давлатӣ ба таҳкими ваҳдати миллӣ ва амниятӣ субот мусоидат мекунад.

Зербоби дуюми боби сеюм **«Самтҳо ва дурнамои рушди фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ»** (С. 132–155) ба таҳлили фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар заминаи назарияи модернизатсия бахшида шудааст. Диссертант нишон медиҳад, ки модернизатсия муҳити иҷтимоӣ-фарҳангиро тағйир дода, зарурати рушди фарҳанги таҳаммулпазирӣро ҳамчун шартӣ устувории ҷомеа тақвият медиҳад (С. 133), «парадокси таҳаммулпазирӣ»-и К. Поппер ва андешаҳои Ю. Хабермасро оид ба ҳамзистии ҷаҳонбинӣҳои гуногун ёдовар мешавад (С. 152) ва самтҳои асосии рушди фарҳанги таҳаммулпазирӣро дар Тоҷикистон – таҳкими ваҳдати миллӣ, афзалияти муколама (аз ҷумла дар ҳалли масъалаҳои марзӣ бо Ҷумҳурии Қирғизистон), нақши маориф, ниҳодҳои шаҳрвандӣ ва ВАО – муайян мекунад (С. 153–155).

Хулосаи диссертатсия аз панҷ нукта иборат буда, натиҷаҳои асосии таҳқиқотро ба таври фишурда ҷамъбаст мекунад ва шаш тавсия оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо пешниҳод шудааст (С. 156–158).

Аҳаммияти назариявӣ ва илмӣ амалии диссертатсия ба муҳраамияти он вобастагӣ дорад. Муқаррароту хулосаҳои дар таҳқиқот пешниҳодгардида ба назарияи фалсафаи иҷтимоӣ оид ба фарҳанги таҳаммулпазирӣ ҳамчун механизми танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ саҳми арзанда мегузоранд. Аҳаммияти амалии рисола дар ҳалли мушкилоте, ки дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ, муҳочират ва гуногунрангии фарҳангӣ ба вуҷуд омадаанд, дар пешгирии низоъҳои иҷтимоӣ ва ифротгароӣ ва дар тарбияи шаҳрвандии ҷавонон зоҳир мегардад.

Маводи рисола дар ғаёлияти мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, дар таҳияи барномаҳои давлатии таҳкими ваҳдати миллӣ, инчунин дар таълими курсҳои «Фалсафаи иҷтимоӣ», «Ҷомеашиносӣ», «Фарҳангшиносӣ», «Сиёсатшиносӣ» ва «Ахлоқ» дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ татбиқ ва истифода карда мешаванд.

Наشري натиҷаҳои таҳқиқ аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ докталаби дараҷаи илмӣ дар 12 мақолаи илмӣ инъикос шудаанд, ки аз ин шумора 4 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи

илмий дар феҳристи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридбуда ва 8 мақола дар маводи конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ба таъъ расидаанд. Ҳамаи мақолаҳои нашршуда ва маърузаҳои диссертант ба мавзӯи диссертатсия робитаи бевосита доранд.

Мутобиқати барасмиятдарории диссертатсия ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таҳқиқоти диссертатсионии докталаб бо риояи талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба расмият дароварда шудааст. Докталаби дараҷаи илмӣ зимни таҳияи диссертатсия талаботи «Дастурамал оид ба тартиби барасмиятдарории диссертатсия, автореферати диссертатсия ва дигар маводи илмӣ»-ро, ки бо фармоиши раиси Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 декабри соли 2024, №493 тасдиқ шудааст, ба инobat гирифтааст. Автореферат, ки аз диссертатсия бармеояд, ба талаботи «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.06.2021, №267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ мебошад.

Дар баробари дастовардҳои илмӣ ва муҳокимаю натиҷагирӣҳои ҷолиби таваҷҷуҳ қори диссертатсионии мавриди таваҷҷуҳ аз баъзе нуқсонӣ камбудӣҳо низ иборат мебошад, ки ислоҳи онҳо дар таҳқиқи минбаъдаи он аз манфиат ҳолӣ нест ва ислоҳи онҳоро зарурӣ меҳисобем:

1. Дар баҳши «Дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ» (С. 6–8) адабиёти илмӣ ба чор гурӯҳ ҷудо шуда, аммо таҳлили муқоисавии осори онҳо сурат нагирифтааст;

2. Дар боби сеюм дар бораи «сатҳи таҳаммулпазирии ҷомеа» суҳан меронад, аммо муқоисаи сатҳи таҳаммулпазирӣ дар марҳалаҳои гуногун инъикос нагардидааст;

3. Давраи шуравӣ (солҳои 1924–1991), ки хусусияти муносибатҳои байниэтниқӣ ва байнидинии ҷомеаи тоҷикро ба таври ҷиддӣ тағйир дод, ҳамчун марҳалаи алоҳидаи ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар рисола мавриди таҳлил қарор нагирифтааст;

4. Дар рӯйхати адабиёт як қатор санадҳои меъерӣ (масалан, №1, 2, 5, 7), барномаҳои давлатӣ ба мавзӯи таҳқиқ иртиботи бевосита надоранд ва дар матн истинод шудаанд;

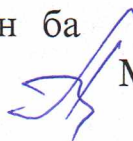
5. Дар матни диссертатсия ҳатоғҳои имлоӣ ва услубӣ ба назар мерасанд.

Эродҳои зикргардида ислоҳпазир буда, онҳо ҷанбаи тавсиявӣ доранд. Ислоҳи онҳо ҳангоми таҳия ва наشري монография арзиши илмий қори диссертатсиониро боло мебарад.

Дар маҷмӯъ, диссертатсияи Кудратова Мавлуда Нуриддиновна дар мавзуи «Ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ)» дар дараҷаи зарурӣ таҳия гардида, кори мустақилона анҷомёфта ба ҳисоб меравад ва ба талаботи бандҳои 31, 33, 34 ва 35-и «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, №267 тасдиқ шудааст, мувофиқ буда, муаллифи он сазовори дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020100 – Фалсафа (6D020106 – Фалсафаи иҷтимоӣ) мебошад.

Такриздиханда:

Доктори илмҳои фалсафа, дотсент, мудири кафедраи фанҳои ҷомеашиносии МДТ Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуали ибни Сино

 М.М. Азимзода

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон 734061

ш. Душанбе, н.Фирдавсӣ

кӯчаи С.Шерози 24, х.327

тел: (992) 907809066

E-mail: marina-azimova@internet.tj

Имзои Азимзода М.М.-ро тасдиқ мекунам:

Сардори раёсати рушди кадрӣ

«02» 09 соли 2026

 Б.И. Сафарзода

Суроғаи муассиса:

Ҷумҳурии Тоҷикистон 734026,

ш. Душанбе, кӯчаи Сино 29-31,

тел: (44) 600 39 77.

E-mail: info@tajmedun.tj